

егемен Қазақстан

Қазақ поэзиясының ұлттық мақтанышы

«Абайдан кейін тіл өнегесіне Мағжаннан асқан ақын қазақта жоқ... Абай ақылдың ақыны болса, Мағжан – сезімнің ақыны». Бұл сөздерді өткен ғасырдың отызыншы жылдарында Мағжанды ұлтшыл ақын ретінде қудалау барынша күшейіп тұрған кезде Сәбит Мұқановтың өзі жазған екен. Демек, ресми билік Мағжанды саяси тұрғыдан қаншама қаралап баққанымен де оның ақындық қуаты қарсыластарын да мойындауға мәжбүр еткенін көреміз.

Жиырмамыншы ғасырдың жиырмамыншы жылдарының орта шенінде басталған Мағжанды идеологиялық жағынан талқандау науқаны ол өле-өлгенше бір сәтке де тоқтаған жоқ. Өйткені Мағжанның тағдыры бүкіл ұлттық әдебиеттің де тағдыры болатын. Бір жағы ақынның тілім-ділім, елім-жерім, анашым-алашым деп, аңыраған азаматтық бағыты кеудесінде ұлттық намысы бар азаматтарды азаттыққа үндегені, екінші жағынан, қазақ

әдебиетінің, отарлық езгідегі қазақ жұртының болашақ тағдыры қыл үстінде тұрғаны қазақ зиялыларының көпшілігін ойлантып, алашшыл бағытқа іш бұрды. Бірақ та биліктің аты – билік. Билік бар мүмкіндігін пайдаланып, отаршылдыққа қарсы ұлт-азаттық идеяларды күшпен талқандауға бет бұрды. Кеңес өкіметі қанша қудалағанымен де Мағжан ақынның жүрегінен өлең болып құйылған ұлт-азаттық идеяларды өшіре алмады. Керісінше, М. Жұмабаевты қудалаған сайын оның ақындық, азаматтық болмысы биіктей түсті.

Мағжанның өзі де, өлеңдері де қудаланып, тағдыры талқыланып, қыл үстінде тұрған кездің өзінде де ақынның ұлылығын ашық айтқан пікірлер тоқтамады. Солардың бірі алашшыл Жүсіпбек Аймауытов ақын өлеңдерін алғаш рет жан-жақты талдап, оның өлеңдерінде өмірдің ащы шындығы қазақтың қасиетті қара сөзінің құдіретімен өнер болып өріліп, отаршылдықтың салдарынан өмірі өксіген қалың оқырманның жүрегінен орын алып жатқан себептерін ашып берді. Мағжан поэзиясы несімен мықты, бізге несімен қымбат деген сауалдар төңірегінде ой өрбітті.

«Мағжан – алдымен, сыршыл ақын. Мағжан сөзіндей «тілге жұмсақ, жүрекке жылы» тиетін үлбіреген нәзік әуез қазақтың бұрынғы ақындарында болған емес. Ол жүректің қобызын шерте біледі, оның жүрегінен жаспен қаны аралас шыққан тәтті сөздері өзгенің жүрегіне тәтті у себеді. Мағжан не жазса да сырлы, көркем, сәнді жазады».

Ж.Аймауытов Мағжан поэзиясының қазақтың шынайы өмірінің өзінен өрілген нағыз халықтық өнер туындысы екендігін дөп басып айта білген. Қазақстанның саяси өмірінде таптық күрестің барынша күшейе бастаған 1927 жылы жазылған Жүсіпбектің бұл «Мағжанның ақындығы» атты көлемді сын мақаласы ақын поэзиясының ешкімге ұқсамайтын өзіндік ерекшеліктерін, нәзік қырларын ақындық-сыншылық көзбен көре біліп, қалың қазаққа алғаш рет жан-жақты жарқырата таныстырған тарихи еңбек болды.

Мағжан поэзиясы бізге несімен танымал деген мәселеге сол кезде өзі де қуғын көріп жүргендігіне қарамастан қазақтың тағы бір алашшыл ұлы жазушысы Мұхтар Әуезов те қалам тербетті.

«Әдебиет әдебиет үшін деген таңба айқын болмай, нәрлі әдебиет болуға жол жоқ. Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз – Мағжанның сөзі. Одан басқалардың бәріміздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін».

М.Жұмабаевтың өлеңдері алғаш рет кітап болып 1912 жылы Қазан қаласында «Шолпан» деген атпен басылып шықты. Қазақстанда тұңғыш рет 1922 жылы Қызылордада жарық көрді. Сол кездегі Түркістан өлкесі басшыларының бірі болған Сұлтанбек Қожанов осы басылымның таралымы аз болғандығын ескере отырып, 1923 жылы Ташкент қаласында қайта бастырды. Сұлтанбектің кітапқа жазған алғысөзінде мынадай жолдар бар:

«М.Жұмабайұлының өлеңдері қазақ әдебиетінде үлкен орын алған деп санап, басып отырмыз.

...Әдебиеті жаңа аяқтанып, әдебиет тілі енді жасалып келе жатқан жұртта Мағжандай ақындардың қызметі зор екені анық».

Иә, бұл пікірден ақын поэзиясын тереңірек түсіне алады дейтін ақын-жазушылар ғана емес, сол кездегі билік басында жүрген ұлтжанды кейбір азаматтардың да сөз құдіреті алдында бас иіп, мойындағанын көреміз. Мемлекеттік билікте жүргеніне қарамастан, Сұлтанбек сияқты абзал азаматтардың қолынан келгенінше, мүмкіндігінше ұлтына адал қызмет еткенін көреміз.

Отызыншы жылдары «мен қазақпын» дей алатын ұлттық элита түгелдей дерлік қуғындалып, мұның аяғы отыз жетінің ойранына ұласты; солардың қатарында М.Жұмабаев та 1937 жылы ақпан айының 19-ы күні «халық жауы» ретінде атылды.

Бірақ ақын өлгенімен де оның өршіл рухы, өміршең өлеңдері өлмеді; басқаша айтқанда, өлтіре алмады. Қалың қазақ ұлы ақынын бір сәтке де ұмытқан жоқ.

Мағжанды азамат ретінде де, ақын ретінде де ақтау мақсатымен талай-талай жұмыстар атқарылды. Солардың бірі Мағжанды кезінде көрген, бірге жүрген, оны адам ретінде де, ақын ретінде де жақсы білген туысқан татар халқының атақты ақыны Сәйфи Құдаш Мәскеуге ақынды ақтау жөнінде арыз жазды. Кейіннен осы хат қазақ тіліне аударылып, басылды. Қалың оқырман Мағжан туралы толығырақ мағлұматты осы мақаладан оқыды.

1922 жылы Мәскеудің Күншығыс еңбекшілерінің коммунистік университетіне оқуға түскен Б.Кенжебаев Мағжанның осында бір жыл сабақ беріп, дәріс алғанын жазады. Топтың старостасы болған Бейсекең ұстазымен жақынырақ араласқанын еске түсіреді. Мәскеуде әдебиет үйірмесінде ақынның Ташкентте 1923 жылы жарық көрген өлеңдер жинағының қалай талқыланғанын, Ө. Тұрманжановтың баяндама жасап, Н.Төрекұлов, Ғ.Мұратбаев, Ғ.Тоғжанов, С.Сапарбаев, Ж.Сәрсенбин, т.б. шығып сөйлеп, соңында «Буржуазияшыл-ұлтшыл, бізге мүлде жат» деген қорытынды шығарғанын жазады. Профессор Б.Кенжебаев ақынды былайша сыпаттайды:

«Мағжан ғалым, тәжірибелі, шебер оқытушы, асқан методист-педагог еді. Педагогика жайында, қазақ тілі мен қазақ әдебиетін оқыту жайында жарияланған кітабы, мақалалары болушы еді. Осыдан болу керек, ол бізге қазақ тілі мен қазақ әдебиетін тамаша оқытты; сабақ лекциялық, практикалық әдістерді ретімен қатар қолданар еді».

Қазақтың белгілі ақыны Мұзафар Әлімбаев М.Жұмабаевты «Мағжан өлеңдерін оқи жөнелгенде, ақын өзінді қайда жетелерін, қай жағалаудан шығарарын күні бұрын сезе алмайсың, әйтеуір тегеурінді бір ағынға түскенінді білесің, әйтеуір айдынды мұхитқа шыққаныңды сезесің», деп еске алыпты.

Ұлы Абай:

«Әркімді заман сүйремек,
Заманды қай жан билемек?
Заманға жаман күйлемек,
Замана оны илемек»,

– деп жырлайды. Түсінген адамға осында адам өмірінің философиясы жатыр. Мағжандар отаршылдық жүйенің заманына үйлесе алмады, сондықтан да билік бұларды қабылдамай, қауіптеніп, құтылуға асықты. Бас амандығын ойлап, кейбіреулер әрекеттер жасауға дейін барды. Жиырмамыншы, отызыншы жылдардағы жеке адамға табынушылық барысында

«қазақ ұлтшылдығына» қарсы күресте ұлттық зиялы қауым өкілдері де бой көрсетті. Солардың бірі сол кездегі «комсомол ақыны» Ә.Тәжібаев та Мағжанды әшкерелеу науқанына қатысқан болатын. Заман өзгеріп, Мағжандар ақталған соң, идеология майданында «саяси қырағылық» танытқандар «азаматтыққа жат» қылықтары үшін халқынан кешірім сұрап, өкінетіндіктерін білдірді. Әбділда ақын да кезінде осылай жасауға мәжбүр болғанын айтып, Мағжан рухы алдында бас иіді.

1988 жылы М.Жұмабаев ақталып, 1989 жылы бір томдық шығармалары шыққанда оған алғысөз жазып, қалың оқырманға таныстырды: М.Жұмабаев 1988 жылы Қазақстан компартиясы Орталық комитетінің қаулысымен азамат ретінде де, ақын ретінде де ақталып, туған халқына қайта оралды. Нағыз ұлттық поэзияға шөлдеп қалған қазақ халқы Мағжандай ұлы ақынымен қайта табысты. Ақын өлеңдері қайта-қайта басылып, қалың оқырманның жүрегіне жыр болып, нұр болып тарап жатты.

Әдебиет сыншылары мен зерттеушілерінің еңбектерінде Мағжан поэзиясының өміршеңдік, көркемдік қыр-сырларына үңіліп, ақынның азаматтық, шығармашылық болмысы ашыла түсті.

Тәуелсіз Қазақстанда Мағжан туралы зерттеулер әдебиеттану ғылымында тұтас бір салаға айналып, мағжантану ілімі пайда болды. М.Жұмабаев туралы диссертациялар қорғалып, том-том зерттеу еңбектері жазылды.

М.Жұмабаев қазақ поэзиясының ғана емес, түркілік деңгейге көтерілген, одан қалды әлемдік әдебиеттің көгінде жарқыраған жарық жұлдыздардың біріне айналды. Ақынның түркілік бірлік туралы айтқан пікірлері күні бүгінге дейін өзінің маңызын жойған жоқ. Керісінше, жаһандану дәуірінде түркі әлемінің болашағына кепілдік беретін бірден-бір жол ретінде күн тәртібіне өткір қойылуда. Осы бір ұлт болашағы үшін аса маңызды мәселені өткен ғасырдың басында-ақ сезініп, түркі халықтарын достыққа, ынтымақтастыққа шақыруы Мағжанды ұлы ойшыл, гуманистердің қатарына қосады.

Биыл ұлы ақынның туғанына – 125, қайтыс болғанына 80 жыл толғалы отыр. Осы бір айтулы датаға орай, 2018 жыл түркі әлемінде Мағжан жылы деп жарияланды. Бұл дегеніміз – М.Жұмабаевты азамат ретінде де, ақын ретінде қазақ халқы ғана емес, күллі түркі халықтары танып, мақтан тұтып отыр деген сөз. Қазақстанды әлемге таныта түсетін осы бір оқиғаны халықаралық деңгейде ойдағыдай өткізу елдігімізге сын болайын деп тұр. Бұл салада ең алдымен атқарылар іс елімізде атқарылып жатқан рухани жаңғыру бағдарламасы аясында ақынның өміршең шығармаларын, ұлы идеяларын халық арасына кеңінен насихаттай түсу мақсатымен кітаптарын, ол туралы жазылған зерттеулер мен естелік, эссе мақалаларды көптеп бастырып шығару сондай-ақ басқа халықтардың тілдеріне, оның ішінде туысқан түркі халықтарының, сондай-ақ әлемдік қарым-қатынас тілдеріне аударып шығаруды тездетіп қолға алған жөн.

Мағжанға қатысты түрлі шаралар ақынның туған жерінде ғана емес, Қазақстанның барлық жерінде ұлттық руханият тойы ретінде аталып өтуі тиіс. Бір сөзбен айтқанда, М.Жұмабаевтың 125 жылдығы қазақ халқының ғана емес, туысқан халықтардың ортақ тойы ретінде бар салтанатымен жоғары халықаралық деңгейде өтуі керек.

Дандай ЫСҚАҚҰЛЫ
филология ғылымдарының докторы, профессор